

**O'SMIRLARDA EKSTREMAL VAZIYATLARDA PSIXOLOGIK
HIMOYA MEXANIZMLARINI SHAKLLANTIRISH**

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.042>

*Maxmudova Zulfiya Mehmonovna
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi*

ANNOTATSIIYA. *Maqolada yoshlarda psixologik to'siqlar, nikoh-oila ustanovkalarining adekvat emasligi, oilaviy qadriyatlari tizimining to'liq shakllanmaganligi, umr yo'ldosh tanlashda ko'proq romantik tuyg'ularga berilish, sherigining tashqi ko'rinishiga ko'proq e'tibor berish, ota-onalariga iqtisodiy bog'liqlik kabi bir qator omillar ko'rinadiki, bu kabi omillarning oqibatida oilaviy ajralishlar sonining ko'payishi va bu ajralishlarning shaxs ijtimoiylashuvi jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatayotganligini borasida olib borilgan tadqiqot natijalari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar. nikoh-oila ustanovkalari, nizolar, ajralish, shaxs ijtimoiylashuvi, ijtimoiy moslashuv, oila, onalik va bolalik.

**ФОРМИРОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЗАЩИТНЫХ
МЕХАНИЗМОВ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ У
ПОДРОСТКОВ**

*Махмудова Зулфия Мехмоновна
преподаватель Бухарского государственного университета*

АННОТАЦИЯ. *В статье психологические препятствия у молодых людей, неадекватность брачно-семейных институтов, неполная сформированность системы семейных ценностей, предательство более романтическим чувствам при выборе спутника жизни, уделение большего внимания внешнему виду партнера, отца. таких факторов, как экономическая зависимость от матерей, а также результаты исследования увеличения числа семейных разводов в результате действия таких факторов и негативного влияния этих разводов на процесс социализации личности. был проанализирован.*

Ключевые слова: институты брака и семьи, конфликты, развод, социализация личности, социальная адаптация, семья, материнство и детство.

**FORMATION OF PSYCHOLOGICAL PROTECTIVE
MECHANISMS IN EXTREME SITUATIONS IN ADOLESCENTS**

*Makhmudova Zulfiya Mehmonovna
lecturer at Bukhara State University*

ANNOTATION. *In the article, psychological obstacles in young people, the inadequacy of marriage and family institutions, the incomplete formation of the system of family values, the betrayal of more romantic feelings when choosing a life partner, paying more attention to the appearance of a partner,*

father. such factors as economic dependence on mothers, as well as the results of a study of the increase in the number of family divorces as a result of the action of such factors and the negative impact of these divorces on the process of socialization of the individual. has been analyzed.

Keywords. institutions of marriage and family, conflicts, divorce, personality socialization, social adaptation, family, motherhood and childhood.

KIRISH. Bugungi kunda O‘zbekistonda oila masalasiga bo‘lgan alohida e‘tibor va munosabatning kuchli ijobiy tomonga o‘zgarishi oilaviy ajralishlarni oldini olishga qaratilganligidan dalolat beradi. Xususan, so‘nggi paytlarda oilani mustahkamlashga, yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashga e‘tiborning kuchayishi, oilani jamiyatning ravnaq topishidagi tutgan o‘rni va ishtirokini yanada oshirish, oilalarning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma‘naviy-axloqiy manfaatlarini va farovonligini yaxshilashni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish va izchil ta‘minlash borasida aniq maqsadlarga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar ko‘rilmogda.

Mamlakatimizda oilalarni axloqiy, ma‘naviy va ruhiy barkamolligini mustahkamlash borasida amalga oshirilayotgan say‘i-harakatlar kun sayin ortib bormogda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev rahbarligida hukumatimizning oila mustahkamligini ta‘minlash, uning ijtimoiy vazifalarini amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirish, ayniqsa, oilaning farzandlar tarbiyasidagi nufuzini oshirishga ko‘maklashish hamda yosh er-xotinlarning moddiy, uy-joy, maishiy shart-sharoitlarni yaxshilash borasidagi aniq dasturiy tadbirlari mamlakatimizda oila va nikoh munosabatlarining qadriyat sifatida e‘tirof etilishini ta‘minlamogda. Oilani qadriyat sifatida tavsiflash va jamiyat hayotidagi nufuzini ta‘kidlash bilan birgalikda, uning mustahkamlovchi kafolatli omillarning rolini o‘rganish, ayniqsa, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash katta ahamiyatga ega bo‘lgan dolzarb masaladir. Bu borada Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev: «Oila men uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor qaerda ishlashidan qat‘i nazar, kim bo‘lishidan qat‘i nazar agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada halollik, munosabat, tarbiyaga alohida e‘tibor bermasa, hech qachon natija bo‘lmaydi. Shuning uchun men farzandlarimning tarbiyasiga juda katta e‘tibor beraman. Har bir farzandinga ham, nevaramga ham alohida o‘zinning munosabatim bor. Har bir nevaramning alohida xarakterini bilaman, orzusini, istagini bilaman» – deb alohida e‘tirof etgan. Zero, O‘zbekiston yildan yilga rasmiy nikohlar mikdori oshib borayotgan mamlakatlardan biri bo‘lib, unda nikoh ajrimlarini kamaytirish yanada katta ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Bu esa yoshlarda oila va nikoh institutlariga nisbatan to‘g‘ri tasavvurlarning shakllanganligiga, ularning oilaviy hayotga psixologik jihatdan tayyorligiga bevosita bog‘liqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Oila muammolari, shaxslararo munosabatlar va nizolarning insoniyat jamiyati kabi qadimiy va dolzarbligini bo‘is o‘tmish mutafakkirlaridan tortib to hozirgi zamon

tadqiqotchilari ham oila va oilaviy muammolarga o'z e'tiborlarini qaratganlar. Sharqning buyuk allomalari Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Kaykovus, Xotam ibn Toy, Alisher Navoiy, Rizouddin ibn Faxriddin kabi ko'plab olimlar nikoh-oila masalalarida o'zlarining durdona fikrlarini qoldirib ketganlar. Ular bugungi kunlarimizda ham katta ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyat kasb etadi[1].

Adabiyotlar tahlili oila muammolari MDH mamlakatlari olimlaridan V.V.Boyko, L.Ya.Gozman, S.V.Kovalev, Z.A.Yankova, A.G.Xarchev va boshqalar tomonidan o'rganilganligini ko'rsatadi. Jumladan, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash (T.Yu.Sorokin, S.V.Kovalev), oilaviy nizolar va ularning kelib chiqish sabablari (V.A.Sisenko), ajralishlar (N.G.Yurkevich, V.T.Kolokolnikova), bola tarbiyasida oilaning roli (S.V.Kovalev, V.Ya. Titarenko), o'smir va ota-ona orasidagi o'ziga xos munosabat (I.S.Kon, A.T.Xripkova)larning ijtimoiy-psixologik jihatlari kabi yo'nalishlarda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan. Bundan tashqari, globalizatsiya sharoitlariga xos bo'lgan o'ziga xos muammolar, jumladan, «teleekran orqali ijtimoiylashuv» muammosi (V.V.Abramenkova, I.Ya.Medvedeva, T.L.Shishova) yoshlarning oila haqidagi noto'g'ri tasavvurlariga sabab bo'layotgan tashqi omillar masalalarining (T.I.Dimnova, Ye.I.Zritneva, V.T.Lisovskiy, L.B.Shneyder) o'rganilishi zamonaviy yoshlarda umuminsoniy hamda milliy qadriyatlarining uyg'un shakllanishi bilan bog'liq muammolar ham ilmiy tadqiqotlar nazorati ostiga olinganligidan dalolat beradi[3].

Oila va oilaviy munosabatlarga bag'ishlangan adabiyotlar tahlilidan ko'rinadiki, o'zbekistonlik psixolog olimlar ham bu yo'nalishda o'ziga xos maktab yaratilishiga hissa qo'shmoqdalar. Olimlardan M.G.Davletshin, G'.B.Shoumarov, V.M.Karimova, E.N.Sattorov, N.A.Sog'inov, E.Sh. Usmonov, X.K.Karimov, F.A.Akramova, N.Salayeva, F.R.Ro'ziqulov, G.T.Yadgarova, M.X.Fayziyev, N.X.Lutfullayeva, U.S.Saribayeva va boshqalarning ishlarida bu masalalar maxsus ilmiy tadqiqot predmeti sifatida tadqiq etilgan.

Yuqorida keltirib o'tilganlardan ko'rinib turibdiki, nikoh-oila munosabatlari, oilaviy hayot muammosi chet ellik olimlar tomonidan ham, respublikamiz oilashunos psixologlari tomonidan ham keng ko'lamda tadqiq etib kelinmoqda, bu borada o'ziga xos tajribalar to'plangan.

NATIJALAR. Tanlab olingan ob'ektlarda, xususan, o'smirlik yoshidagi o'g'il bola hamda qizlarning oilaviy ajrimlar hamda oilaviy nizolar sharoitida o'zining oiladagi mavqeini aniqlashga imkon beruvchi fikrlari, baholari, ustanovkalarini o'rgandik. olingan natijalarni ota-onalarning oilaviy ustanovkalari bilan solishtirish, shu orqali konstruktiv hamda destruktiv xarakterli konfliktlar to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlarni jinsga, yoshga va hududga bog'liq o'ziga xosligini aniqlashdan iborat.

O'smirlarning oilaviy ajrimlar bo'yicha bergan baholari va ustanovkalarini aniqlash uchun ijtimoiy-psixologik so'rovnomadan foydalanildi.

So'rovda Buxoro shahri va G'ijduvon tumanining qishloqlarida istiqomat

qiluvchi 100 nafar o‘smir ishtirok etishgan. Ulardan shaharda yashovchi 50 nafar, hamda qishloqda istiqomat qiluvchi 50 nafar ishtirokchi qamrab olindi. So‘rovni o‘tkazish uchun maktabga ota-onalar yig‘ilishi chaqirilgan kuni tashrif buyurildi.

IPS ga kiritilgan savollar 3 guruhga bo‘linadi:

- a) o‘smirning ota-onasiga bo‘lgan munosabatini o‘rganuvchi;
- b) o‘smirning oilaviy nizolarga bergan baholarini belgilovchi.
- s) o‘smirning oilaviy ustanovkasi, ya’ni oilaga bo‘lgan munosabatini aniqlovchi;

O‘smir yoshlarni oilaviy hayotga nisbatan umumiy ustanovkalari IPS ning 8,10,14,16,18 va 20-savollariga bergan javoblari asosida tahlil etildi. Tahlil respondentlarning hududiy va jinsiy farqlanishlari nuqtai nazaridan olib borildi. Natijalar bizga o‘smir bolalarning o‘z oilasi, ota-onasi va oilaviy muhitiga tashqi ta’sir etuvchi omillarni aniqlash imkonini beradi. Jadvallardagi raqamlarlardan ko‘rinib turibdiki, oila a’zolari bilan bo‘lgan munosabatlarda aka-uka, opa-singillardan ko‘ra ota-onaning mavqei yuqori baholangan[9].

Tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, qobiliyatlar nuqtai nazaridan keskin bir-biridan farq qiladigan aka-ukalar o‘rtasidagi o‘zaro kelishmovchiliklar darajasining yuqori ekanligi aniqlandi. Qobiliyatlari bir xil darajada bo‘lgan aka-ukalaresa, o‘zaro munosabatlardagi ayrimju’ziy kelishmovchiliklarinigina eslay oladilar.

Aniqlanishicha, oilada o‘smir yoshli o‘g‘il bolalar va akalari o‘rtasidagi kelishmovchilikning bosh sababi, bu oila kattalarining farzandlarga adolatsizlarcha munosabatlari ta’sirida, o‘smirning o‘z imkoniyati hamda oiladagi ijtimoiy mavqei akanikidan past, deb idrok qilishidadir.

Ma’lumki, munosabatlar o‘rnatilishining ijobiy ko‘rsatgichlaridan biri shaxsni shaxsga biror muammo yuzasidan murojaat etishi va undan qoniqish hissini hosil qilishidadir. IPS ning 10-savoli o‘zida shunday holatni aks ettirishi bilan ajralib turadi. Natijalar shahar va qishloq o‘smir yoshlarining ustanovkalarida ma’lum darajadagi uyg‘unlik borligini ko‘rsatdi, ya’ni har ikkala hudud bolalari muammoli vaziyatlarda birinchi galda otalariga murojaat qilishadi (mos tarzda 42% va 43% o‘g‘il bolalar javobida qayd etilgan). qiz bolalar javoblarida esa, bunday uyg‘unlik onalariga nisbatan ishonch bildirishlarida namoyon bo‘ladi. Shahar maktablaridagi o‘smir qizlarning 71%i va qishloq qizlarining 63%i murakkab vaziyatlarda birinchi o‘rinda onalariga murojaat qiladilar. Shuningdek qishloqliklarning 24%i otalari bilan ham iliq, samimiy munosabatda bo‘lishlarini ta’kidlab o‘tishgan. Shaharlik o‘g‘il bolalarning 27% ga yaqini bunday sharoitlarda “hech kimga” murojaat qilmasliklari xavotirli holat hisoblanadi. Chunki oiladagi psixologik muhitda samimiyat va iliqlikning yetishmasligi[9], bolaning psixikasida ishonchsizlik, muammoli sharoitlarda ikkilanish hissini keltirib chiqarishi mumkin.

Shu bois ham, “Oila a’zolari o’rtasidagi o’zaro munosabatlarda kelishmovchilik bo’lishi muqarrarmi?”, – degan savolga olingan javob yuqoridagi fikrlarni yanada oydinlashtirishga xizmat qiladi.

Oila a’zolari o’rtasida kelishmovchilik va nizolarning bo’lishini tabiiy, deb idrok etish yoki ziddiyatlarning mavjudligidan cho’chish ham o’smir bola psixologiyasiga ta’sir etuvchi kuchli omildir. Shahar o’quvchilarining 65%i buni tabiiy holat, deb qabul qiladi. Shundan salkam (41% va 41%) 82% o’g’il va qiz bolalar: “yo’q, bunday bo’lishi mumkin emas”, – deb hisoblashar ekan. Bu masalada qishloqda yashovchi o’smirlarda kuchli farqli fikrlar mavjud bo’lib, o’g’il bolalarning 36%i “bu holatning bo’lishi mumkin emas”, deb baholashsa, qizlarning 44%i “oilaviy nizolarni oldini olish kerak, ular bo’lmasligi kerak”, deya e’tirof etishadi. 56% bolalarning javob berishga qiynalishining zamirida ham aslida oilaviy nizolardan cho’chish, ulardan qochishga moyil ustanovkalarning mavjudligi yotadi. Xulosa qilib aytganda, qishloq yoshlari ongida nizolar to’g’risida tasavvurlar ko’proq destruktiv xarak-terli, shaharliklarda esa konstruktiv ko’rinish hosil qilishini ta’kidlash mumkin.

Keyingi bosqichda, o’ta konstruktiv yoki destruktiv xarakterli ustanovkalarga ega bo’lgan o’smirlarning nizoli vaziyat paydo bo’lganda oila a’zolari yordamiga bo’lgan muhtojligi darajasi o’rganildi. Natijalarga qaraganda, qishloq bolalari shaharliklarga nisbatan bunday vaziyatlarda ko’proq o’z yaqinlari yordamidan voz kechadilar, ya’ni 73% o’g’il bolalar va 48% qizlar oila a’zolariga hech qachon murojaat qilmasliklarini e’tirof etishgan. Shaharliklar mos tarzda 44% va 49%i bu holatda ular ko’magi, maslahatiga muhtoj emasmiz, deb ta’kidlashgan. O’g’il bolalarning 42%i, qizlarning esa 38%i “ba’zan” yaqinlari bilan dardlashishga oshiqadilar. Natijalar ham qishloq yoshlarining oila madadini inkor qilishlarini va undan naf ko’rishga ishonmasliklarini ko’rsatmoqda[11].

Oilaviy nizolar va ajrashgan oilalarning farzandlari so’rovnomaning: “Siz ota-onangizning o’zaro munosabatlarini kelgusida o’z oilaviy hayotingizda takrorlashni xohlaysizmi?”, – degan savoliga respondentlarning bergan javoblarini tahlil etamiz. Dastlabki bosqichda, “ha” javobini berishgan. Shaharda yashaydigan o’g’il bolalarning 23%i, qizlarning 29%i, qishloqdagi o’g’il bolalarning 41%i va qizlarning 32%igina ota-onasining o’zaro munosabatlarini shaxsiy turmushlarida takroriy xususiyat kasb etishini xahlashadi. Zero, ularda oilasidagi ota-ona munosabatlari ijobiy taassurot uyg’otgan. “Yo’q” deganlar orasida eng ko’p ko’rsatkichlilar – bular qishloqdagi o’smir qizlar (39%) bo’lib chiqishdi. “Umuman xohlamaydiganlar” shahar o’smir o’g’il bolalari orasida eng ko’p – 41%ni tashkil etib, deyarli har 3 nafar boladan 1 tasi o’z oilasidagi er-xotin munosabatlarini namuna sifatida idrok etmaydi. Demak, ular bu masalada boshqacha qadriyatlarining tarafdori.

Aynan, shu masalada qishloq bolalarining munosabatlari ancha liberal (mos ravishda 4% va 26%) xususiyat kasb etgan. Lekin shunisi xarakterliki, IPS ning 20-savoliga, aynan shaharlik o‘g‘il va qiz bolalarning 38%i akalari hamda 20%i ukalari bilan o‘zaro kelishmasliklarini yozishgan. Darhaqiqat, shahar bolalarining nizo ob’ekti sifatida aka yoki ukalarini tanlashining o‘zi, mazkur oilalardagi vaziyat nizoli ekanligidan dalolat berib, ota-ona munosabatlarini o‘smir tomonidan salbiy idrok etilishini orqali ifodalanmoqda[7].

Ma’lumki, biror ishni boshlash, yoki begona yerga borishda ham ota-onaning fikri bilan kelishish, ulardan ruxsat so‘rash barcha farzandlarga xos bo‘lgan xususiyatdir. Buni respondentlarning IPS ni 3-savoliga bergan javoblari yana bir marta tasdiqlab turibdi. Aniqlanishicha, ajrashgan oilalarning qizlarning aksariyati – mos ravishda 62% i biror joyga borish kerak bo‘lib qolgan paytda ko‘pincha onalaridan javob so‘rashadi. Shuningdek faqatgina shaharda istiqomad qiladigan o‘smir o‘g‘il bola “ham otadan, ham onadan” boshqa toifa respondentlariga qaraganda ancha kam hollardagina ruxsat so‘rashar ekan. Buning sababi sifatida ota yoki onadan birining muntazam uyda kam bo‘lishi, ya’ni ish bilan bandligini e’tirof etish mumkin. Shahardagi o‘g‘il bolalar fikriga ko‘ra onaning roziligi oilaning boshqa a’zolariga qaraganda ko‘proq ahamiyat kasb etar ekan (56%). Xulosa qilib aytganda, farzand tarbiyasiga yo‘naltirilgan er-xotin munosabatlarida, onaning yetakchi roli o‘smir bolalar tasavvurida yaqqolroq namoyon bo‘lib, bu uning oilaviy yumushlarni boshqarishi hamda ko‘p vaqtining uyda kechishi bilan bog‘liqdir[8].

O‘smirlarda shakllangan oilaviy munosabatlar xarakterini aniqlash maqsadida IPS dan tashqari, T. Shrayberning “Oilaviy hayotga munosabat” (OHM) testi ham ishlatildi. Asosiy maqsadimiz – umumiy bilimlar hamda baholar doirasida o‘g‘il bolalar va qizlar (o‘smir)ning oilaviy ustanovalari darajasini bilishdan iboratdir (2-ilova). Testning yo‘riq-nomasida keltirilganidek, respondent o‘smir taklif etilgan 8 ta tasdiqqa o‘z munosabatini bildirishi lozim. Natijalar qanchalik yuqori bo‘lsa, sinaluvchining OHM shunchalik ijobiy ekanligini bilish mumkin bo‘ladi. Aksincha, natijani past bo‘lishi oilaviy muhitning noma’qbulligi hamda nizoli munosabatlar ko‘pligini bildiradi.

Tadqiqotda Buxoro shahrida, G‘ijduvon tumanining qishloqlarida istiqomat qiluvchi 100 nafar o‘smir ishtirok etishgan. Tahlilda to‘g‘ri deb qabul qilingan 50 nafar shaharlik va 50nafar qishloq-lik o‘smir (jami 100 nafar)ning natijalaridan foydalanilgan. Jami 50 nafar qishloq bolasi, 50 nafar shaharlik bolalar qatnashdi.

Tadqiqotning maktab ma’muriyati bilan avvaldan kelishib olingan tarzda o‘tkazildi. Ya’ni, testni o‘tkazish uchun maktabga ota-onalar yig‘ilishi chaqirilgan kuni tashrif buyurildi[4]. Uning birinchi bosqichi – alohida

holatda bir sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkazildi.

Olingan umumiy ma'lumotlardan shu narsa ko'rinib turibdiki, shaharda yashaydigan o'g'il bolalar hamda qizlarning oilaviy ustanovkalarini qishloqdagi tengdoshlarinikiga qaraganda ijobiy.

Qizlar bilan o'g'illarning oilaviy ustanovkalarida o'zaro tafovutlar mavjud bo'lishi mumkinligi ko'pgina ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko'ra isbotini topgan. Masalan, gender tafovutlarini aniqlashga bag'ishlangan bunday natijalarni rus va amerikalik olimlarning ilmiy izlanishlarida kuzatish mumkin.

Devid Mayersning fikricha, jinsiy tafovutlar yoshlikdanoq namoyon bo'la boshlaydi. Xususan, o'g'il bolalar mustaqillikka, qizlar esa o'zaro bog'liqlikka intiladilar. Shuning uchun ham o'smir o'g'il bola o'z oilasida ko'proq mustaqillikka ega bo'lgan, lozim bo'lganda ochiq agressiya namoyon qila oladigan otaga taqlid qiladi; qiz bola esa hissiy-emotsional psixologiya sohabasi bo'lgan onasiga yaqinroq bo'lishga harakat qiladi. Natijada oiladagi bunday o'ziga xos munosabatlar o'smirlarga xos xarakter xususiyatini tez va aniq ilg'ash imkoniyatini yaratadi.

Shu bois ham, Judit Xoll (107. 688) o'z tadqiqotlari orqali, aynan, qiz bolalar atrofdagilarning emotsional holatlarini yaxshiroq tushuntirib bera olishi, ulardagi empatiya hissining kuchliroq rivojlanganligini ko'rsatuvchi dalil ekanligini isbotlagan edi[5].

Shunday qilib, o'smirlik yoshidagi o'g'il bolalar va qizlarning nizolar to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlarini bilish, oilaviy munosabatlar xarakterini ustanovkalar orqali o'rganish natijalarini ko'rsatishicha, bu eng avvalo, tarbiyalanayotgan oiladagi ma'naviy-psixologik muhitga bog'liq ekan. Masalan, oilaviy munosabatlar sharoitida sog'lom, demokratik tamoyillarga asoslangan qarashlar ustun bo'lgan oilalardagi bolalarning ustanovkalarini hamda nizolari to'g'risidagi tasavvurlari alohida xususiyat kasb etadi.

Mazkur usul orqali aniqlangan ma'lumotlarni, tinch hamda notinch oila vakillarining fikrlarini taqqoslash er va xotinning ma'lumotlilik darajasiga ham bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Yuqorida qayd etilganidek, qishloqlik ot-onalar o'z bolalari bilan, shaharliklar esa o'zaro bo'ladigan munosabatlari jarayonida ko'proq demokratik tamoyillarga asoslangan tenglik munosabatlari tarafdori-dirlar. Bu holat o'z navbatida, ularning farzandlarida oilaga nisbatan ancha ijobiy ustanovkalarining shakllanishiga sababchi bo'ladi. Aniqlanishicha, bunday ustanovka qizlarda ham yigitlarda ham yaqqol namoyon bo'lgan. Diktat-avtoritarizm, ya'ni bola tarbiyasini ikkinchi darajali masala deb qarash, o'g'il bolalarga nisbatan qattiqqo'llilik, bolalar ongida "teskari aloqa" sifatida aks etib, oilaga nisbatan o'zining ancha salbiy ustanovkalarini shakllanishiga sabab bo'ladi. Bu holat avtoritarizm, qattiqqo'llilik timsoli bo'lgan otalardan taqlid oluvchi o'g'il bolalar ustanovkalarida o'z ifodasini

topgan.

Qizlarga xos sifatlar tahliliga ko'ra, ular qaerda yashamasinlar, qanday ma'lumotga ega bo'lgan onaning farzandi bo'lmasinlar, psixoemotsional jihatdan onalariga yaqin bo'lishib, mehridan bahramand bo'lishadi. Agar oila tinch bo'lsa, bu mehr birinchi navbatda, ona orqali qizlarga yetkaziladi. Shu sababli ham tinch oilalarda tarbiyalangan qizlarning oilaviy ustanovkalari shaharda ham, qishloqda ham ijobiy bo'lib, o'g'il bolalarnikidan ancha yuqori darajada ekan.

1-jadval

Shahar va qishloqlardagi notinch oilalardagi o'smirlarning oilaviy ustanovkalari (umumiy va o'rtacha qiymat koeffisienti) (n=100)

Ijtimoiy guruh		Koeffisientlar		Jami	
hudud	jinsi	umumiy qiymat (K)	o'rtacha qiymat		
shahar (n=135)	o'g'il	27.91	0.61	85.76	1.26
	qiz	57.85	0.65		
qishloq (n=115)	o'g'il	47.60	0.70	75.33	1.30
	qiz	27.73	0.60		

Notinch oilalarda tarbiyalangan bolalarning oilaviy ustanovkasi faraz qilinganidek, tinch oila farzandinikidan past bo'lib chiqdi. Shuningdek, shaharda yashaydigan tinch oilalardagi o'g'il bolalarning oilaviy ustanovkalari koeffisienti umumiy miqdorda 35,74 ga teng bo'lib, o'rtacha koeffisienti 0,87 ni tashkil etgan bo'lsa, notinch oiladagilar mos ravishda 27.91 va 0.61 ko'rsatkichga ega ekanlar. Ma'lumki, notinch oilada istiqomad qiladigan o'smirlarning soni qishloqliklarga qaraganda 5 foizga ko'p.

Shunga qaramay, shaharlik o'g'il bolalarda shakllangan oilaviy ustanovkaning o'rtacha qiymati – 0,61 ga teng bo'lsa, qishloq o'smirining ko'rsatkichi – 0.70 miqdorda ifodalaganligi aniqlandi. Lekin qizlarning javob ko'rsatkichlarida bu natijalar teskari munosabatni aks ettirib turibdi. Ya'ni, shaharliklarda – 0,65 bo'lsa, qishloqliklarda – 0,60 ga teng. Bu holat qishloqdagi tinch oila bilan qishloqdagi notinch oila o'g'il va qiz bolalari javoblari bir-biriga taqqoslanganda ham namoyon bo'ldi.

Tadqiqotda aniqlanishicha, ijtimoiy tasavvurlar tizimidagi baholar xarakteri tasavvurlarning sifat tomoniga taalluqli bo'lib, ma'lum ma'lumotlar ko'lamiga ega bo'lgan o'smirdan, o'zi uchun shaxsiy ma'no va mazmun kasb etganlarini ajratib, yorqinroq tasavvur etish, ularga nisbatan sub'ektiv baho berish imkoniyati hosil bo'lishi bilan tasniflanadi. Masalan, oilaviy ustanovkalar yoki nizolar haqida ijtimoiy tasavvurlar tizimida shaxsiy baholarning bo'lishi uchun o'smirdan oilaviy nizolar, qadriyatlar, ijtimoiy rollar va ularning taqsimoti to'g'risidagi qarash-larning mavjudligini

talab etadi. Oilada o'smir va ota-ona munosabatlari kabi qator tasavvurlar tizimining shakllanganligi, ularning har biri haqida differensial baholarning paydo bo'lishi va ahamiyatlisini ajrata olish xususiyatining qaror topishi bilan izohlanadi. Ijtimoiy tasavvur-larning shakllanishini tushunishda bunday yondoshuv, ma'lumotlarni tartibga solish, saralash va o'smir xulq-atvorini maqbul harakatlarga moslash-tirishga yordam beradi. Shaxs kognitiv tizimidagi sub'ektiv obrazlar ana shunday sifatiy tabaqalanishlar natijasida yuzaga keladi.

Demak, oilaviy tasavvurlarning va u orqali nizolarga nisbatan konstruktiv yoki destruktiv ustanovkalar shakllanishida ota-onaning ma'lumotlilik darajasidan ham ko'ra, oiladagi sog'lom muhit, muomala madaniyati va o'zaro oilaviy psixoemotsional yaqinlik muhim rol o'ynaydi.

XULOSA. O'tkazilgan ilmiy tadqiqot oila ma'naviyati tizimida o'sha oiladagi ustuvor munosabatlar, tartib-intizom va ota-onalik burchining anglanish darajasini hamda oilaviy ustanovkalar, ahamiyatining nechog'li kattaligini ko'rsatdi. Oilaviy o'zaro munosabatlar jarayonida tabiiy ravishda kechadigan, ba'zan kattalarning aybi bilan sodir bo'ladigan nizolar, o'smir bola tomonidan o'ziga xos tarzda idrok qilinib, anglanadi hamda ma'lum ularga nisbatan muayyan bir bahoga (ijobiy yoki salbiy) ega bo'ladi. Ushbu baholar real vaziyatlarda pozitiv yoki salbiy ustanovkalar shaklida xulqda namoyon bo'lib, o'smirning oilaga va uning qadriyatlariga hamda istiqbolda oila qurishga bo'ladigan ustanovkalarida aks etadi.

Oilaviy nizolar va ajralishlar to'g'risidagi ijtimoiy psixologik tasavvurlar muammosining psixologiya fanida o'rganilishi bizga yana bir karra oila muhitida va undagi ota-ona hamda ularning o'z ota-onalik rollariga bo'lgan munosabatlar ta'sirida shakllanishini isbotladi.

O'smirlardagi nizolar to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishini metodologik jihatdan olib qaralganda, ijtimoiy tasavvurlar konsepsiyasidagi doirasida o'rganilishi muhim bo'lib, bunday yondoshuv metodik vositalarni aniq belgilashda imkon beradi. Ya'ni, o'smir (o'g'il, qiz)larning nizolar haqidagi ijtimoiy tasavvurlarini o'rganish uchun verbal javoblar, standartlashtirilgan suhbat, anketa, kontent-tahlil usullari hamda nizolarni maxsus o'rganishga qaratilgan testlardan foydalanish mumkin.

O'tkazilgan empirik tadqiqot o'smir boladagi oiladagi munosabatlar, ijobiy yoki salbiy ustanovkalar, avvalo, oilada ustuvor hisoblangan munosabatlar xarakterining negiziga, shaxs shakllanishida ajralishlarnin salbiy ta'siri namoyon bo'lishini ko'rishimiz mumkin.

O'smirlarda aniqlangan nizokashlik to'g'risidagi tasavvurlar mohiyatan oiladagi o'zaro munosabatlarga, nafaqat ota-ona bilan, balki aka-ukalar, opa-singillar o'rtasidagi muomala xarakteriga ham bog'liqdir. Nizoni keltirib chiqaradigan munosabatlar onadan ko'proq otaga, ukadan ko'ra

aka yoki opaga yo‘nalganligini o‘zi, ushbu tasavvurlarning murakkab va serqirraligidan darak beradi.

Oilaviy nizolarva ajralishlar to‘g‘risidagi ijtimoiy tasavvurlarning konstruktiv tipi, asosan, oila va uning qadriyatlariga nisbatan o‘zaro munosabatlarida demokratiklik, teng huquqlilik ustuvor bo‘lgan tinch oilalar vakillaridagina namoyon bo‘ladi. Bu to‘g‘ridagi destruktiv tasavvurlar esa, aksincha, notinch oilalarning fenomeni bo‘lib, ular o‘zaro munosabatlar jarayonida qattiqqo‘llilik, shafqatsizlik, tazyiq, avtoritarizm ustuvor bo‘lgan oiladagi o‘smirlarga xosdir.

Xulosa qilib aytganda, yurtimizda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar, xususan, yoshlarni sog‘lom munosabatlar, bahs va munozaralarga o‘rgatish jarayonida oila omilini esdan chiqarmaslik lozim. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, jamiyatda oilaviy ajralishlarni oldini olish orqali, jumladan, ota-ona va bolalar o‘rtasida o‘zaro sog‘lom munosabatlarning shakllantirilishi, bu boradagi harakatlarning samaradorligini oshiradi. Bunday faoliyatlar pirovardda oilalarning mustahkam bo‘lishi va unda tarbiyalanyotgan bolaning barkamol bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O‘smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. “Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ” nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.

2. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O‘quv qo‘llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.

3. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.

4. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.

5. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o‘quv qo‘llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. T. 2020. -B. 820.

6. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o‘gishgan bolalar psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. “Tafakkur avlodi” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.

7. Olimov L.Ya., Bahronova M.O. O‘smirlar ma‘naviyatini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 407-413 p.

8. Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O‘smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiy-psixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 675-683 p.

9. Олимов Л.Я. Социально-психологический подход к исследованию конфликтов. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2019 год, Выпуск 19. 379-381 ст.

10. Олимов Л.Я. Теоретические основы педагогической технологии. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2018 год, Выпуск 18. 163-165 ст.
11. Олимов Л.Я. Теоретический анализ проблемы креативности в психологии. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 23, 2021 г. С 237-241.
12. Олимов Л.Я., Жумаев Н.З. Педагогическое общение педагога со студентами. Вестник интегративной психологии.(журнал для психологов). 2017 год, Выпуск 15. 198-203 ст.
13. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Диагностика Управленческих Способностей. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 2, 2020 г. С 204-209.
14. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Психологические механизмы девиантного поведения. Психология XXI века. Ярославль., 2020. –С. 125-127.
15. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари ва копинг хулқ-атвор намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари. Psixologiya. Учредители: Бухарский государственный университет, 31-38.
16. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари ва копинг хулқ-атвор намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари: стрессли вазиятларда психологик ҳимоя механизмлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2020 yil, 4 son 109-115 b.
17. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Ўсмирларда психологик ҳимоя механизмларининг намоён бўлишининг ўзига хослиги. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 4 son 103-112 b.
18. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Экстремал вазиятларда копинг хулқ-атвор ва стратегиялар намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 3 son 98-106 b.